

Манол Наков =====

КАКВО ЧЕТЕМ ОТ АЛ. СОЛЖЕНИЦИН НА БЪЛГАРСКИ Библиографски преглед и... още нещо по повод 85-та годишнина на писателя

Както би възкликнал Иван Вазов, Солженицин “пристигна с гръм” у нас. Не бяхме го чували, не бяхме го сънували, докато най-неочаквано в късната есен на 1962 г. се появи негов пратеник. Пратеникът беше повестта “Один день Ивана Денисовича”, отпечатана в ноемврийската книжка на сп. “Новый мир” с главен редактор Ал. Твардовски. Чак тогава **бащите на “размразяването”** (по израза на Иля Еренбург) и по-специално Н. С. Хрушчов **бяха разрешили в Съветския съюз да се печатат произведения на Ал. Солженицин**. На свой ред издателство “Народна култура” включи извънредно в плановете си повестта и още следващата 1963 г. я отпечата и разпространи в 30 000 бройки. Преводът направи Венцел Райчев, една от първите му изяви на преводаческото поприще.

Спомням си също, че вестник “Литературен фронт” започна да печата повестта на подлистници преди края на 1962 г. в превод на Петър Аджаров, лагерист, завърнал се от емиграция в СССР. Когато във вестника бяха научили, че издателството подготвя “**Един ден на Иван Денисович**” за отпечатване в друг превод на български, дойдоха на разговор с искане да бъде използван техният вариант. Но след възникнал спор за качеството, “Народна култура” отклони предложението и пусна подготовения от В. Райчев текст.

Читателският интерес към “Един ден на Иван Денисович” беше огромен, тиражът се стопа за дни, тъй като авторът пръв (или един от първите) в художествената литература на руски език изнасяше на показ епизод от живота на все още тайнствените лагери “на Севере диком” и не само там, наречени по-късно съкратено ГУЛАГ (по-точно би било ГУЛаг – Главно управление на лагерите). А Солженицин има “стаж” в общи и специални лагери от 1945 до 1953 г., когато е изпратен на “доживотно заселване” в Средна Азия, и **реабилитиран окончателно през 1956 г.**

При подобно читателско търсене, превърнало повестта в литературно събитие, обикновено следва ново издание или допечатка на тиража. Този път обаче **второ издание** на “Един ден на Иван Денисович” в обновен превод на В. Райчев се появи едва през 1990 г. в просъществуващото съвсем за кратко издателство “Интерпринт”. Там редакторите бяха добавили към повестта **5 разказа** на Ал. Солженицин (“Матрьонината къща”, “Захар Торбата”, “Великденско кръстно шествие”, “Колко жалко” и “Дясната ръка”). Използвам случая да заявя писмено, че в издателското каре съм вписан като преводач на 4 разказа, което не е истина. Първият разказ е преведен от Лиляна Минкова, а последният от мен. **На останалите 3 не успях да уточня преводачите** чрез приятели и познати, свързани с рецепцията на Солженицин в България.

* * *

За жалост, както подсказва горният пасаж, представянето на Ал. Солженицин у нас с други негови публикации прекъсва за около две десетилетия – до перестройката.

Защото в родината му срещу него е задействана негласна забрана името му да се появява в печата. Не стига, че редакциите му отказват системно изява, ами трябва да понесе нападките на цяла кампания с обвинения в антисъветизъм и предателство. Като последица от тази акция **през февруари 1974 г. той бива експулсиран от СССР**. Първоначално се настанява със семейството си в Цюрих, а после – за дълго в САЩ. Така е, когато едно творчество и поведение (дори да не са безукорни) се оценяват по идеологически, а не по професионални критерии.

Връщайки се към хронологията, ще отбележа, че 10 години по-рано за “Един ден на Иван Денисович” Ал. Солженицин беше предложен за Ленинска награда (1964), но не го удостоиха поради смяна на политическия курс в СССР. Към края на 1969 г. Солженицин бе **изключен от Съюза на съветските писатели** (организацията в гр. Рязан, където членуваше) поради нежелание да се пригоди към обстоятелствата. Въпреки това, а може би тъкмо заради това, **през 1970 г. му бе присъдена Нобелова награда за литература**, която не можа да получи лично поради разбираеми причини.

И в изгнание обаче Ал. Солженицин не губи борбения си дух, не прекъсва редовните си творчески занимания: преработва почти всичко, написано по-рано, заляга над нови съчинения, печатат го (главно в Париж). Немският изследовател на руската литература през XX век Волфганг Кёзак потвърждава, че започналото през 1978 г. в Париж издаване на **Събрани съчинения** на Ал. Солженицин продължава и до 1991 г. **са отпечатани 20 тома**. По непубликувани данни томове вече надхвърлят 25. И Париж не е единственият град, в който се печата Солженицин.

Сметнал вече за безопасно, **през 1994 г. Ал. Солженицин се завръща в родината си** като реабилитиран от всички институции. И продължава да работи с присъщата му последователност, развива активна публицистична и обществена дейност.

* * *

Но нека след това необходимо като фон отстъпление отново надникнем в библиографските каталози. А те показват, че след 1989 г. идва **повторно “размразяване”** за прозата и публицистиката на Ал. Солженицин и в България. Още при първа възможност сп. “Факел” се залавя с представянето на обемистото му и уникално по характер съчинение **“Архипелагът ГУЛАГ” с подзаглавие “Опит за художествено изследване”**. Отпечатва го в кн. 3 от 1990 и кн. 5-6 от 1992 г. Преводът е на Иван Дойчинов. Издателство “Народна култура” тиражира същия превод в двутомник през 1993 г. в 4000 бройки, а на следващата година пуска препечатка от 10 000 екземпляра. Публикацията във “Факел” е подкрепена от **статии и коментари на видни руски творци** като Ал. Твардовски “Случаят Солженицин”, Р. Медведев “За първата част на “Архипелагът ГУЛАГ”, Г. Владимов “До IV конгрес на съветските писатели”, Л. Чуковска “Разкъсване на мълчанието”, А. Злобин “Парадоксите на Архипелага”, преведени от И. Мерджанова, М. Радева, Т. Демирова и И. Николова.

По същото време Борис Мисирков превежда първата част на автобиографичните “очерци за литературния живот” с образното заглавие “Бодался телёнок с дубом” за кн. 3 от 1990 г. на сп. “Съвременник”. Издателство “Факел експрес” отпечатва пълния текст на “очерците” чак през 1998 г. в отделна книга, озаглавена **“Рекло телето дъба да мушка”**. Всъщност като израз това заглавие представлява метафора за прогнилия дъб на съветската империя и привидната обреченост на всякакви опити да бъде съборен.

Книгата “Раковый корпус”, означена от Солженицин като повест, излиза на български език през 1993 г. **в два превода**: на Антоанета Бежанска като **“Ракова болница”** (изд. “Народна култура”) в 10 000 бройки, и на Георги Миланов като **“Раково отделение”** (изд. “Висион”, Перник) в 5000 бройки. Г. Миланов е придружил повестта с известната “Нобелова реч” на Солженицин, която запознава читателите с

идейните и естетическите принципи на писателя. Тази реч е печатана и в кн. 3 от 1993 г. на сп. “Струма”.

Г. Миланов е преводач и на романа **“В първия кръг”** (Перник, 1995). След издаването на този роман от емигрантското творчество на Солженицин непреведена на български остава само **историческата епопея “Червеното колело”** (дотук справката предимно по: Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 2. Руска литература, с. 419-421).

“Червеното колело” е 10-томно съчинение, започнато по-отдавна, но завършено във Вермонт (САЩ) между 1976 и 1991 г. Градивото му е огромен фактически материал и разглежда причините за [Октомврийската] революция (слаба власт, упадък на религията, обществен радикализъм) и нейния ход, анализира политическите и идеологическите платформи на различните партии и групировки, обосновава възможността за алтернативно историческо развитие на Русия. **Подредено е в 4 “възела”** (необичаен термин): “Август четиринайсета” – след две допълнения обхваща 2 тома (1983), “Октомври шестнайсета” – също в 2 тома (1984), “Март седемнайсета” – в 4 тома (1986-1988), “Април седемнайсета” – в 2 тома (1991). Последните глави третираат края на царизма, февруарската революция и създалата се обстановка, при която болшевиките неизбежно вземат властта. Позволих си да конкретизирам обема и съдържанието на “Червеното колело”, защото тази поредица не е позната на широките читателски кръгове у нас и едва ли ще бъде преведена в близките години на български език.

* * *

Обемиста и разнопосочна по тематика е и **публицистиката** на Ал. Солженицин. Една част от нея е позната отдавна на българските читатели в превод на родния ни език. Някои статии и коментари, поместени в сп. “Факел” (1990 и 1992), споменах, когато стана дума за първата публикация у нас на “Архипелагът ГУЛАГ”. Тук ще прибавя **друга голяма група**: “Чертите на две революции” (“Литература”, 1993/1, прев. С. Бранц), “Разкаянието и самоограничението – категории в живота на нацията” (“Съвременник”, 1995/1, прев. Б. Глишев), “Как да устроим Русия” (“Демократически преглед”, 1994/7 – съкратен превод), “Интервю” (“Изток – Изток”, 1995), “Отец Александър Мен” (“Факел”, 1997/3, прев. Р. Бърдарска), Слово, произнесено в Бъкингамския дворец (“Факел”, 1997/3-4, прев. С. Бранц), До президента на САЩ Роналд Рейгън (“Факел”, 1998/6, прев. К. Савов), “Русия в разруха” (“Факел”, 1999/2, прев. К. Савов), Реч, държана в Харвардския университет, и някои други. Поради големия интерес към нашумялото в ония години име на Ал. Солженицин са преведени и някои **спомени и отзиви за неговата личност**. Ив. Цветков е представил например в свой превод фрагменти от книгата на Н. Решетовска (бивша съпруга на Солженицин), озаглавена “Солженицин – началото на пътя” (“Пламяк”, 1995/1-2), статията на Л. Наврозов “Руският аятолах” (“Факел”, 1997/3-4, прев. В. Корнилев), Отворено писмо до Солженицин от А. Синявски (“Факел”, 1998/6), “Солженицин или глас от подземиято” от И. Яркевич (“Факел”, 1998/6, прев. З. Петрова) и др. Регистрирани са и преводи на статии от европейски езици за отделни книги на Солженицин. Но според каталога това е вече “за него”.

* * *

Да, **наистина е “за него”**, с което аз излязох от заглавната тема. Не е съмнително любопитство обаче да бъдат припомнени още някои факти около проникването на Солженициновото документално, публицистично и философско творчество в България. Мнозина бяхме очевидци на това проникване, ала незаписаните спомени много често не са най-достоверните свидетели. **Книгата все пак си остава по-**

вярната памет. Ще приведа отделни факти от две известни ми книги. **Първата: “В последния кръг”** – сборник, преведен от руски (изд. “Наука и изкуство”, С., 1974). По време това е съвсем в края на продължилата на приливи и отливи 4 години кампания срещу “бунтовния” писател. На вид и по обем книжката е повече от скромна. Ала върху черен фон на корицата четем зловещ текст: “Сборникът включва материали от печата, статии, документи, изказвания на видни съветски писатели, обществени дейци и журналисти, които разкриват предателския път на А. И. Солженицин, неговия образ на политически авантюрист, застанал на пътя на откритата борба против завоеванията на съветския народ”. Когато сборникът излиза от печат в Москва, анатемосаният Солженицин е бил вече официално изгонен от СССР. Изданието е имало за цел да убеди общественото мнение в правотата на административните мерки срещу дисидента.

Между 25-те автори на кратки материали в сборника **има лагеристи**, издали книги на същата или близка тематика. Двама от тях бяха мои познати (Борис Дяков и Галина Серебрякова), с които съм водил разговори за разните затвори и лагери. Останал съм с чувството за откровеност от тяхна страна. А ето, че те протестират срещу злоупотреба с истината, своеволни писания, озлобеност на автора Солженицин. Б. Дяков заявява: “Вие пишете, че са ви заплашвали със Сухановския затвор като най-страшен, “неговото име следователите изговарят със зловещо “съскане”. Вас не са ви затваряли в него. “А които са били там – след това не можеш да ги разпитваш: или несвързано бълнуват, или пък не са живи.” Обаче, без да разпитвате, все пак сте описали сухановската килия. А аз за ваше сведение съм лежал в нея, и то доста дълго. За своето пребиваване в Сухановка съм написал подробно в “Повест за преживяното”. Разбирам: тя не ви харесва, дразни ви. Ех, ако беше с антисъветска подкладка, щеше да бъде друга работа: сяхте да се зарадвате!”. Повестта на Б. Дяков беше преведена на български малко след “Един ден на Иван Денисович”.

И Галина Серебрякова възроптава: “Да, аз преминах несравнимо по-тежък затворнически път от Солженицин. От 20 години над 7 бях в затвора, от тях 3, трябва да кажа, в същия Владимирски ТОН, за който се опитва да пише твърде несправедливо Солженицин. Това именно ми дава право да опровергая Солженицин, служещ си с лъжа. Също така аз бях реабилитирана значително по-късно от Солженицин, в края на 1956 г.”.

Колкото и да сме убедени отнапред, че АПН е включила в сборника само критични материали против автора на “Архипелагът ГУЛАГ”, тези възражения си остават повод за размисъл около “Архипелагът...”, за писателевото откровение (или предубеденост) и кога сме прави (грешим), като от отрицание преминаваме към възхвала. Така се получи. Явно истината не е по средата, а някъде в дълбочина и изследователите трябва да си свършат докрай работата. Трябва, защото времето тече, замитат се следи. Ето например, когато Ал. Солженицин бе реабилитиран напълно, някой се е сетил, че преведената книжка е съвсем конюнктурна, злепоставя културната ни политика през оня период и е разпоредил да бъде иззета от библиотеките.

Втората книга – тази на Наталия Христова, озаглавена “**Българският скандал “Солженицин”**” (издателско ателие Аб, С., 2000), проследява събитията на българска почва. Особено полезни са приложените 75 страници факсимилета на протоколи от заседания на партийни и управителни органи на Съюза на българските писатели (СБП). От хронологичното изложение на фактите става ясно, че СБП се набърква в скандала на висок глас чрез авторска статия под рубриката “Недостойно” – едно емоционално отрицание, в което по немного интелигентен начин Солженицин е окачествен като изменник (“Литературен фронт”, 15.10.1970). Публикацията е направена само 5 дни, след като телеграфните агенции са съобщили, че на Александър Солженицин е

присъдена Нобелова награда за литература. На 24 ноември обаче **въпросът се изостря допълнително**. В края на Втората национална конференция на СБП за подложената на гласуване протестна телеграма до Нобеловия комитет четирима души се въздържат, а един е против. Мотивът: освен повестта не са чели други произведения на Солженицин, за да преценят наистина ли е награден незаслужено, по политически съображения. А че не са чели друго, е неоспорима истина, защото е нямало къде да го намерят. Но въздържането се приема като дисидентски протест и последствията са твърде неприятни. На 8 януари 1971 г. Бюрото на ГК на БКП – София **прекратява членството в БКП** на Христо Ганев, Валери Петров, Гочо Гочев и Марко Ганчев, а гласувалият против Благой Димитров по-късно като безпартиен е изключен от СБП. (Реабилитирани бяха за 9 септември 1984 г.) Имаше и “привикани” на съд за тайно разпространение на произведения на Солженицин между софийски интелектуалци.

Въпреки административната и медийната кампания против Ал. Солженицин в СССР, в която Съюзът на съветските писатели взема активно участие, дипломатично се бави да изпрати подобна декларация до Нобеловия комитет. Защо ли ръководството на СБП е трябвало да се надбягва за първенство, или е изпълнявало указания? Донякъде можем да си обясним това, като четем протоколите – някои от изказалите се демонстрират такова престараване, че тръпки да те побият. (Неловко ми е да споменавам имена.) **Дори обявяват творческия залез** на Хр. Ганев и В. Петров. Пък те десетилетия се задържат в зенита на професионалните си постижения.

* * *

Проблемът “Солженицин”, получил отдавна международен отглас, се актуализира в края на 1973 г. и особено в началото на 1974 г. във връзка с изпратеното нелегално от автора и отпечатано на Запад съчинение “Архипелагът ГУЛАГ”. През цялата кампания у нас към “Литературен фронт” се присъединяват спорадично с публикации на писатели вестниците “Народна култура”, “Пулс”, “Отечествен фронт”, “Народна младеж”, радиото и телевизията, а “Работническо дело” с официални съобщения. Общо взето, шумотевицата в България приключва със статията “Потъващият архипелаг” на “Литературен фронт” от 21 февруари 1974 г. И човек се пита – защо им е било всичко това на “най-правоверните” писатели? Сега пък други техни събратя по перо (а понякога същите) хвалят в захлас всичко, писано от Солженицин. А оценките на художествените качества и достоверността остават някак на заден план.

Добре известно е също, че **публикациите на Ал. Солженицин, малки и големи, се приемат нееднозначно** не само в тогавашния Съветски съюз, но и далеч извън него. И различията не са преодолени с течение на времето. Според френския писател Пиер Декс, например, Солженицин е “най-големият руски автор от живите” руски като неделима част от Съветския съюз”. Неспоменат по име член на Шведската академия го смята за “очеркист, репортажист по-точно...” Западногерманският славист Ханс-Йохим Шлегел дори отказал на престижно издателство да превежда Ал. Солженицин, по-конкретно “Архипелагът ГУЛАГ”. Умишлено вземам противоположни мнения на европейски, а не на руски литературни дейци. Много е важна обективната, възможно вярната оценка на дадено произведение, защото тя улеснява специалиста за неговото подреждане по скалата на ценностите, а читателя в същинското му възприемане, колкото и индивидуално да е то.

* * *

Това са в общи линии българските преводи от мащабното книжовно дело на Александър Исаевич Солженицин **плюс още нещо за него** и условията, при които

живее (или оцелява). Допада ли ни, или не всичко писано от него, одобряваме или не заеманите позиции през различните периоди от мъчния му и трескав живот, е отделна работа, въпрос на лично убеждение и предпочитание. Познал много житейски тегла и превратности, вкусил и от меда на славата, той навлезе в патриаршеска възраст – на 11 декември 2003 г. закръгли 85 години. Задълго ще остане в историята като родолюбива, бележита, борбена фигура в голямата, богата на таланти руска литература и култура. А защо не и в световните литературни справочници – името и книгите му са познати в цяла Европа, в САЩ и страни от други континенти.

ЛИТЕРАТУРА

Божанкова 2001: *Божанкова Р.* Руска емигрантска и дисидентска литература. – В: Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 2. Руска литература. С., 2001, с. 419–421.

Биографический энциклопедический словарь. Научное издательство “Большая Российская энциклопедия”. М., 2000, с. 554.

Казак 1996: *Казак В.* Енциклопедия на руската литература през XX век. С., 1996, с. 794.

Серебрякова 1974: *Серебрякова Г.* Банкрутът. – В: В последния кръг. С., 1974, с. 43.

Дяков 1974: *Дяков Б.* Пълзешком към чуждия бряг. – В: В последния кръг. С., 1974, с. 47.

Христова 2000: *Христова Н.* Българският скандал “Солженицин”. С., 2000.